

*Тищенко О. В.,**доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ОСІБ З РОЗЛАДАМИ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

*Душу можна лікувати, як і тіло...
Лукрецій Кар Тім «Про природу речей»*

Анотація. В статті досліджуються проблеми соціально-правового захисту осіб з розладами психічного здоров'я в Україні.

Ключові слова: психічне здоров'я, психічний розлад, соціальний захист осіб з розладами психічного здоров'я.

Постановка проблеми. Духовне благополуччя людини є мірилом її внутрішньої гармонії, показник її потенціалу як особистості, спроможності протистояти негараздам, складним життєвим обставинам. Недаремно поєднання фізичного, духовного та соціального благополуччя людини покладено в основу визначення поняття здоров'я, яке надається Всесвітньою організацією охорони здоров'я [1, с. 37]. Духовний чинник – невід'ємна, а, можливо, й найвагоміша складова, що визначає сутність здоров'я людини. В науковій літературі дається наступне визначення психічного здоров'я: психічне здоров'я – це стан душевного благополуччя, що характеризується відсутністю хворобливих психічних проявів і забезпечує адекватну умовам навколишньої дійсності регуляцію поведінки [2, с. 2]. Проте як здоров'я людини загалом, так і психічне здоров'я зокрема підпадає під вплив безлічі зовнішніх факторів, які здійснюють безпосередній вплив на здоров'я, і далеко не завжди цей вплив є позитивним, бо тягне за собою негативне сприйняття навколишнього світу, відсутність внутрішньої душевної гармонії, особистісний песимізм та незадоволеність життям і, як наслідок, розлади психічного здоров'я. Фактично йдеться про осіб, які на підставі розладу психічного здоров'я потрапляють в складні життєві обставини і потребують особливої підтримки та допомоги суспільства та держави.

Проблема соціального захисту вразливих верств населення досліджувалась в працях вітчизняних вчених-правників В. М. Андріїва, Н. Б. Болотіної, М. І. Іншина, С. М. Прилипка, С. М. Сивак, О. Г. Чутчевої, Л. П. Шумної, М. М. Шумила, В. І. Щербини, О. М. Ярошенка та інших. Разом з тим в умовах сьогодення переважна частина населення країни перебуває в стані хронічного психічного дискомфорту. Згідно з результатами останніх досліджень, лише 20% громадян України «відчувають себе щасливими» в своїй державі. По цьому показнику наша країна займає одне з останніх місць в світі, поступаючись місцем окремим найбільш розвинутим країнам [3]. Відповідно питання ефективного правового регулювання соціального захисту осіб з розладами психічного здоров'я набуває стратегічного значення для розвитку соціальної політики держави.

Мета даної статті – проаналізувати проблеми соціального становища осіб з розладами психічного здоров'я в Україні та спробувати відшукати шляхи подальшого реформування вказаної сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Статистичні дані свідчать, що у світі налічується 450 мільйонів людей, які страждають на психічні захворювання, з них: понад 400 мільйонів страждають на тривожні стани, 340 мільйонів – на розлади настрою, 60 мільйонів – на розумову відсталість, 29 мільйонів – на деменцію, 45 мільйонів – на шизофренію, 40 мільйонів – на епілепсію. Психічні розлади обумовлюють 11% інвалідизації населення та 1% смертності у світі [4]. Одним з найвагоміших факторів формування психічного здоров'я громадян України є суспільна дійсність. Як зазначає, досліджуючи залежність психічного здоров'я громадян від суспільної дійсності, М.В. Варій, соціальна бідність, як і тривала дія негативних емоцій, впливає на психічне здоров'я громадян. Внаслідок цього в соціальній психіці народу переважно генерується негативна психоенергія. Це, безумовно, має несприятливі наслідки, у тому числі й в аспекті психічного здоров'я громадян України [5]. Вивчаючи психічні аномалії в суспільстві, О. О. Ходимчук вказує, що психічні розлади сприяють виникненню та розвитку таких рис характеру, як подразливість, агресивність, жорстокість. У той же час, знижується воля, підвищується навіювання, послаблюються гальмівні механізми, що стримують контроль. Вони заважають нормальній соціалізації особистості, не дозволяють їй займатися певними видами позитивної діяльності або взагалі брати участь у суспільно корисній праці. У зв'язку з чим підвищується ймовірність вчинення протиправних дій, ведення антисуспільного способу життя [6, с. 61].

Як бачимо, психічне здоров'я та психічне благополуччя є найважливішими складовими високого рівня якості життя, які дозволяють людині вважати своє життя повноцінним та значущим, бути активними і творчими членами суспільства. Високий рівень психічного здоров'я населення є важливим фактором соціальної єдності, продуктивності праці, суспільного спокою та стабільності оточуючого середовища, що сприяє зростанню соціального капіталу та економічному розвитку суспільства. На жаль, показники охорони психічного здоров'я населення України свідчать про тривожні тенденції в цій галузі. За даними Міністерства охорони здоров'я України, у проблемі охорони психічного здоров'я виділяються дві складові: медична, ефективність якої складає лише 10%, та соціальна, яка являє собою зусилля всього суспільства, спрямоване на укріплення психічного здоров'я [7]. Серед

причин недостатньої ефективності надання психіатричної допомоги слід виділити наступні: відсутність в державі і суспільстві розуміння того, що психічне здоров'я і психічне благополуччя є найважливішими передумовами високої якості життя, котрі забезпечують соціальну єдність, продуктивність праці, суспільні спокій і стабільність, що сприяє зростанню соціального капіталу та економічному розвитку суспільства. Питання психічного здоров'я продовжують розглядатися архаїчно, до психічного розладу здебільшого ставляться як до рідкісного, лиховісного і ганебного явища. До цього часу має місце дискримінація і соціальна ізоляція, жертвами яких стають люди з психічними проблемами, що належать до різних груп населення України. Як аргументовано зазначає І. Я. Сенюта, в складних соціально-економічних умовах перед Україною стоїть важливе завдання удосконалити нормативно-правову базу у сфері охорони здоров'я, привести її у відповідність вимогам міжнародно-правових актів та загалом реформувати всю систему охорони здоров'я, беручи до уваги міжнародно-правові стандарти у сфері охорони здоров'я, основоположні принципи, що визначені у міжнародно-правових документах з прав людини, світову політику і тенденції в охороні здоров'я, але адаптуючи до вітчизняних традицій та політичних, економічних і соціальних реалій нашого життя [8, с. 25]. Слід звернути увагу, що хоча в ст. 49 Конституції України проголошено, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена [9]. Проте в Основному Законі нашої держави не задекларовано право на охорону психічного здоров'я. Досліджуючи проблематику захисту прав осіб з розладами психічного здоров'я, вчений О. А. Федько висловлює слушну думку, що ст. 49 Конституції України потребує відповідних змін та доповнень [10]. Такий підхід дозволить на найвищому рівні акцентувати увагу на проблематиці соціального захисту осіб з розладами психічного здоров'я.

З метою визначення правових та організаційних засад забезпечення громадян психіатричною допомогою, виходячи із пріоритету прав і свобод людини і громадянина, було прийнято Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 р. № 1489-III. Психіатрична допомога надається на основі принципів законності, гуманності, додержання прав людини і громадянина, добровільності, доступності та відповідно до сучасного рівня наукових знань, необхідності й достатності заходів лікування з мінімальними соціально-правовими обмеженнями. Цим законом проголошена презумпція психічного здоров'я, а саме: кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбаченому законодавством [11]. Разом з тим, попри чітко прописані вимоги щодо порядку надання психіатричної допомоги, за даними Генеральної прокуратури України, з року в рік мають місце численні порушення прав дітей, пов'язані з необгрунто-

ваним поміщенням вихованців інтернатів та будинків дитини до психіатричних лікарень без згоди органів опіки та піклування, попереднього психіатричного огляду та скерування лікарів-психіатрів. Такі порушення провокуються недосконалою системою організації психіатричної допомоги дітям [12]. Значно поширене на практиці протиправне явище розголошення конфіденційної інформації про стан здоров'я осіб, котрі звертались за психіатричною допомогою. Про це свідчить і відома «справа Устименка», на підставі якої було прийнято рішення Конституційного Суду України «у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та ст. 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К.Г. Устименка)» № 18/203-97 від 30.10.1997 р. За матеріалами справи впливає, що в 1988-1990 роках за клопотанням керівництва Дніпропетровського залізничного технікуму Устименко К.Г. перебував на консультативному психіатричному обліку Дніпропетровського міського психоневрологічного диспансеру. Про цей факт стало відомо. На думку Устименка К.Г., це в подальшому обмежувало можливості його працевлаштування і завдало йому моральних та матеріальних збитків [13]. Набула в Україні поширення і неправомірна практика порушення прав недієздатних осіб в справах спадкування, операцій з житлом тощо. За даними Асоціації психіатрів України, досить часто в Україні здійснюються неправомірні операції (купівля – продаж, обмін житла, отримання позик та ін.), де однією із сторін є недієздатна особа або особа з обмеженою дієдатністю [14].

Зовсім інша ситуація в частині соціального захисту осіб з розладами психічного здоров'я складається в інших країнах світу. Як вказує, досліджуючи це питання, І. І. Гокунь, за останні п'ятдесят років за кордоном форми надання допомоги у сфері психічного здоров'я змінилися від направлення до спеціальних закладів тих людей, які страждають на психічні розлади, до надання їм допомоги у громаді за підтримки, що передбачає виділення в гострих випадках ліжок у лікарнях загального профілю. Така зміна базується як на необхідності дотримання прав людей із психічними розладами, так і на застосуванні сучасних заходів та методів. У розвинених країнах дедалі більше людей із психічними захворюваннями взагалі обходяться без стаціонарного лікування і отримують необхідну допомогу за місцем проживання. Більшість наявних у світі сучасних програм допомоги людям, які страждають на психічні захворювання, ґрунтується на принципах позалікарняної підтримки. Основний принцип такої системи – збалансоване поєднання психіатричної допомоги та соціальної підтримки [15]. Тобто головний напрямок діяльності інших держав в частині соціального захисту осіб з розладами психічного здоров'я – максимальна адаптація осіб з розладами психічного здоров'я в суспільстві, створення їм умов для комфортного існування. Відповідне спрямування соціальної політики є бажаним і необхідним для України.

Висновки. Враховуючи вищезазначене, слід констатувати: 1) в Україні спостерігається недостатнє фінансування та нераціональні схеми фінансування психіатричної допомоги; 2) застаріла структурна та функціональна організація психіатричної служби, яка нагально потребує змін, згідно з європейськими та світовими тенденціями;

3) потребує вдосконалення нормативно-правова база для регулювання діяльності психіатричної служби та здійснення профілактичної її спрямованості; 4) відсутнє належне кадрове забезпечення (недостатня участь медичних психологів, психотерапевтів, соціальних працівників у наданні психіатричної допомоги); 5) немає достатньої взаємодії психіатричної служби з взаємопов'язаними галузями: освітою, органами соціального забезпечення тощо. В результаті такого стану речей на практиці виникає явище так званого когнітивного дисонансу, тобто невідповідність задекларованого побаченому [16]. Відтак, слід констатувати, що, проголошуючи людину найвищою соціальною цінністю, держава повинна опікуватися життям та здоров'ям людини як найвищою суспільною цінністю. Звичайно, це, насамперед, залежить від соціально-економічного розвитку держави. Депресивна економіка породжує депресивні стани. Адже, як вказує Е. Фромм, суспільство здорових людей – це суспільство продуктивних та багатих людей [17, с. 326]. З метою реформування соціального захисту осіб з розладами психічного здоров'я в Україні, на наш погляд, варто здійснити наступні кроки: 1) визнати забезпечення психічного благополуччя одним з пріоритетних напрямів національної політики в галузі охорони здоров'я; 2) здійснювати профілактику порушень психічного здоров'я та суїцидів; 3) забезпечити доступну та якісну первинну медичну допомогу, ефективне лікування за місцем постійного проживання; 4) створити умови для усунення дискримінації при доступі до медичних, соціальних, освітніх послуг для осіб з розладами психічного здоров'я.

Література:

1. Доклад ВООЗ о состоянии здравоохранения в мире. Психическое здоровье: новое понимание, новая надежда // «Весь мир», 2001. – С. 37–84.
2. Рожкова Ю.В. Психиатрическая помощь в системе социальной защиты лиц, страдающих психическими расстройствами: правовые вопросы: автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.05/ Ю.В. Рожкова; Омский гос. ун-т. – О., 2006. – 20 с.
3. Проект Концепції Державної цільової комплексної Програми розвитку охорони психічного здоров'я в Україні: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.moz.gov.ua>.
4. До Всесвітнього дня психічного здоров'я: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ruporz.com.ua>.
5. Варій М.В. Залежність психічного здоров'я громадян від суспільної дійсності / М.В. Варій. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>.
6. Ходимчук О. Наявність психічних аномалій у осіб та їх вплив на вчинення насильницьких злочинів / О.Ходимчук // Право України. – 2003. – № 7. – С. 60-64.
7. Офіційний веб-портал Міністерства охорони здоров'я України: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.moz.gov.ua/>
8. Сенюта І. Міжнародно-правові стандарти у сфері охорони здоров'я / І. Сенюта // Вісник Львів. унів-ту. Серія юридична. 2004. – Вип. 40. – С. 24-36.
9. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Офіційний вісник України від 01.10.2010, / № 72/1 Спеціальний випуск, стаття 2598.
10. Федько О.А. Багатоаспектність поняття здоров'я у сучасній науковій думці / О.А. Федько // Державне управління: удосконалення та розвиток: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/>
11. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 №1489-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 19, ст. 143.
12. Кожна восьма дитина в Україні має хронічний психічний розлад: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.greenparty.ua/>
13. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К.Г. Устименка) від 30.10.1997 № 18/203-97: [Електронний ресурс] – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua.
14. Організаційні та правові проблеми забезпечення громадян психіатричною допомогою в Україні: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://prava.kiev.ua/>
15. Гокунь І. Нові підходи в наданні допомоги людям із психічними захворюваннями / І.Гокунь: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://shatelei.kiev.ua>.
16. Халамендик В.Б. Інформаційна гігієна як фактор збереження психічного здоров'я людини / В.Б. Халамендик: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>
17. Фромм Э. Душа человека / Эрих Фромм.- М.: Республика, 1992. – 430 с.

Тищенко А. В. Соціально-правове положення лиц с расстройствами психического здоровья в Украине

Аннотация. В статье исследуются проблемы социально-правовой защиты лиц с расстройствами психического здоровья в Украине.

Ключевые слова: психическое здоровье, психическое расстройство, социальная защита лиц с расстройствами психического здоровья.

Tishchenko A. Social and legal status of persons with mental health problems in Ukraine

Summary. The paper investigates the problems of social and legal protection of persons with mental health problems in Ukraine.

Key words: mental health, mental disorder, social protection of persons with mental health disorders.